

Egy elfelejtett magyar szlavista

(Kállai Ferenc)

FRIED ISTVÁN

KÁLLAY Ferencnek (1790–1861) nem volt szerencséje. Műveltsége, filológiai alapossága, élénk kritikai szelleme megkülönböztetett helyet biztosított volna számára kora tudományos életében, ha a kor igényelte volna e tudósi tulajdonságokat; a felvilágosodás racionalisztikus-józan szemléletét azonban a romantika nem egyszer délibábos-fellengzős iránya váltotta föl. „Egyike volt az igényes, valóban igen nagy tudású polihistoroknak”¹ — jellemzi találóan SZAUDER József. Alapképzettsége szerint jogász, érdeklődése szerint történetbúvár, akinek a nyelvészetről, a vallástörténetről, a nemzetiségi kérdésről, az irodalomról, a bölcsesletről, az összehasonlító filológiáról is volt mondanivalója. Foglalkozott az opera teóriájával, a Mithrász-kultusszal, az angol alkotmánnyal, a magyarság eredetével, a finn–magyar rokonság problémájával, a vallásszabadság lehetőségeivel, a rím és a ritmus elméletével...² Ehhez tegyük hozzá, hogy zseni ifjúságától kezdve jegyzetelt, kivonatolt, 27 vaskos kötet maradt utána, mely szorgalmát, sokirányú érdeklődését, tudásszomját dicséri.

A felvilágosodás gyermeke, aki írásaival homályt akart oszlatni. Elképzelései némely tekintetben a „legnagyobb magyar”-éval, SZÉCHENYI Istvánéval rokonok. Az 1830-as esztendőkből írott műveiben SZÉCHENYI mellett áll, majd megmerevedik álláspontja, és sok vonatkozásban konzervatívabbá válik. Nem tudta magát elhatárolni a nemesi nacionalizmustól, de türelmessége, tapintatossága figyelmet érdemel. Különösen akkor, ha a *Pesti Hírlap* (1841–44) nacionalizmusával vetjük egybe. 1845-ben már a *fontolva haladás* híveként áll előttünk, a „stabilitás elveire épített fokenkénti reformatio” az eszménye.³ Másutt megbélyegzi azt, aki az igaz hazafiságot a kozmopolitizmussal állítja szembe. A kozmopolitizmus számára még a felvilágosodás megfogalmazta értelemben kiegészítője a hazafiságnak: „Az igaz cosmopolitizmus — úgymint azt Herder és Fichte vették — nagyszerű ideál, mely az emberiség történeteiben alapszik, az a keresztény vallásban is logikai norma, mely tökéletességre tanít és vezet, amennyiben ember által az elérhető...”⁴ De még tanulságosabb a cikk végkövetkeztetése: „A külön nemzetiségek tehát — úgymint azt a historia philosophiája tanítja — csak a fajták formaruhái,

1. *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai*. Budapest 1968 SZAUDER József bevezetője. 7.
2. Műveinek teljességre törekvő felsorolása: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest 1877. V. 844–847. hasáb.
3. *A Nemzeti Újság programja*. = *Nemzeti Újság*. 6. 1845. II. 12. szám.
4. *A Pesti Hírlap 210. szám alatti vezércikkére*. = *Világ*. 3. 1843 I. 7–8. szám.

melyeket kímélni kell ugyan, hogy erős és művelt nemzetiség álljon elő, s ily alakban az emberiség végecélja felé siessen, mely a tökélyesbülés vagyis az igaz cosmopolitizmus.”⁵ KÁLLAY „ideál”-nak tartja a kozmopolitizmust, valamint „végecélj”-nak is, olyan korban, amelyben a „nemzeti” volt az elsődleges; melyben tudomány és művészet a nemzeti célok mérlegén méretnek meg. A kelet-európai népek az 1840-es esztendőkből romantikus poémáik, hangzatos ódáik és gyilkos hangú röpirataik segítségével bizonyítják egyediségüket, különállásukat, önálló nemzeti létre való jogosultságukat. KÁLLAY nem áll szemben e törekvésekkel, csak épp nem romantikus módon fogalmaz, azaz nem-polémikusan, nem védekező-támadó jelleggel. Stílusának felvilágosult ihletettségét bizonyítja, hogy közbevettelt mondatokkal hivatkozik — méghozzá tekintélyekre — HERDER-re, FICHTÉ-re (és nem HEGEL-re), valamint a történelem bölcséletére. Logikai normát emleget, a nemzetiség kifejlődése számára is fontos, de a „művelt” jelzőre esik a hangsúly, ahogy SZÉCHENYI István is a „kiművelt emberfők”-ben látja biztosítva a nemzet(iség) boldogulását. S ha vitatkozik is, alapállása feltétlenül tudományos.

KÁLLAY — bár a költészet titkai is izgatták — történelemcentrikus beállítottságú. Ezért érdekli a fejlődés problematikája. Ám ami a fejlődés irányait illeti, itt véleménye eltér kortársainak jórésztétől: „a poesisben is észrevehető a fokenkénti fölemelkedések: nép-poesis előbb volt mindenütt, mint művész-költő, miképp beszélőnek előbb kellett lenni, mint szónoknak.”⁶ A népiesség — HERDER-től, GOETHE-től és a szerbhorvát népköltészettől ihletett — elméleti és költői térhódítása idején igen csak egy előző korszakot idéz KÁLLAY véleménye, mely a népköltészetet lényegében véve egy fejlődési sor alacsonyabb fokának tekinti.

Mindehhez tegyük hozzá, hogy KÁLLAY sohasem volt magába zárkózó, könyvtára hűvösébe húzódnó szobatudós, élénken figyelte a kor küzdelmeit, újságíróként, vitára kész történészként maga is igyekezett formálni a közvéleményt. Munkásságának talán a legjelentősebb területe a *szlavisztika*. Ez azonban eléggé rejtve maradt eddig. Részben azért, mert kifejezetten szlavisztikai tárgyú dolgozatai elhangzottak a nyilvánosság előtt akadémiai előadásként, de jórészt kéziratban várták egyre késő, végül sohasem létrejövő megjelenésüket. A másik ok általános tanulsággal is szolgál: amikor még sem a szlavisztika, sem a finnugor nyelvészet nem határolta el magát oly mereven és egyértelműen egymástól, akkor e két diszciplína művelői is közös feladatnak tartották az érintkezési pontok és kapcsolódási területek megvilágítását. Akkor még a szlavisták is szükségesnek tudták a finnugrisztika eredményeinek a számotartását, és viszont, a finnugor nyelvtudomány művelői szlavisták is voltak. Egyetlen, de messzeágazó példára hivatkozunk. GYARMATHI Sámuel érezte, hogy finnugrisztikai stúdiumai csak akkor lehetnek teljesekek, ha legalább egy szláv nyelvet megtanul. Ezért a szerb A. STOJKOVIĆ-tól, egy szlavenoszerb nyelvű fizikakönyv szerzőjétől megtanult oroszul, s orosz nyelvi ismeretei segítségével jelentős szlavisztikai problémák megoldására vállalkozott⁷. GYARMATHI *Affinitásának* bírálója Josef DOBROVSKÝ

5. Uo.

6. *Tudós egyesületek s alapítványok hasznáról.* = *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei.* 4 1836—38. II. osztály 83.

7. Elsősorban fő műve látta szláv nyelvtudása hasznát: *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata.* Göttingen 1798. — A könyvet szlavisztikai szempontból értékesen elemzi: R. PRAŽÁK: *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist.* Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica 122. Brno 1967. 84.

volt,⁸ aki maga is foglalkozott a szlavisztika és a finnugrisztika határterületeinek kérdésével. Jellemző, hogy KÁLLAY Ferenc fölfigyelt e bírálatra,⁹ tulajdonképpen ilyen módon ismerkedett meg DOBROVSKÝ tevékenységével, és ezt követően váltak sokat idézett forrásaivá a „szlavisztika atyjának” más munkái is. KÁLLAY nyelvhasználati tevékenységéről jó disszertáció készült,¹⁰ de ez a dolgozat nemigen érinti hősünk szlavisztikai munkásságát, elsősorban a finnugor nyelvtudományban elért eredményeit rendszerezi. Igaz, KÁLLAY a finnugor nyelvészet, a magyar őskor kutatása felől érkezett el a szlavisztika területére. Megjelent munkáiban azonban hatalmas szlavisztikai anyag rejlik. Hivatkozások, idézetek jelzik, hogy KÁLLAY ismeri, olvassa, jegyzeteli a legújabb szlavisztikai tárgyú könyveket, írásokat. DOBROVSKÝ, ŠAFÁRIK, PALACKÝ munkássága állandóan emlegetett forrás.

Első két jelentősebb munkája már teljes módszertani és filológiai fegyverzetben mutatja KÁLLAY Ferencet. FOGARASI Jánosnak 1834-ben, Bécsben jelent meg *Origo et formatio linguae Ugoricae, Ungaricae...* című könyve. KÁLLAY szükségét érezte annak, hogy bírálja,¹¹ s a bírálatot néhány, a magyar nyelvterjesztést érintő röpiratra való reagálással összekösse. A röpiratok ugyanis a magyar nyelv szláv jövevényszavait illetően erős túlzásokba estek: a szláv jövevényszavak létével a szlávok kulturális felsőbbbségét próbálták igazolni a magyarsággal szemben.

KÁLLAY az alábbiakban fogalmazza meg alapelveit:

„A pragmatikus historikus előtt tudva van, hogy az etymológia útja magában nem biztos út még a népfajok tőkének keresésében, mert sikamló, hanem a más úton felfedezettek megerősítésére nagy segítségül lehet.” Gondoljuk csak át: M. P. KATANČIĆ, HORVÁT István, JÁN KOLLÁR nyelvészkedésének és történészkedésének korában vagyunk, elég két hasonlóan tetsző szó vagy szótag egy egész elmélet megkonstruálásához. A romantikus honfoglalási poéma idősza ez, képzelt őstörténetet, halvány nyomokból megépített nemzeti mitológiát varázsolnak a költők, VÖRÖSMARTY Mihály, JÁN KOLLÁR, JÁN HOLLÝ, FRANCE PREŠEREN olvasóik elé. Száraz, tudományos hang a KÁLLAY-é, aki bemutatja FOGARASI tévedéseit, hogyan torzítja el SCHLÖZER tanításait: „Schlözer ugyanis sehol nem állította — fejtegeti KÁLLAY —, hogy a magyar nyelv a rusznyák és szláv nyelvek későbbi produktuma” lenne. Véleményét éppen DOBROVSKÝ-nak GYARMATHI *Affinitas*áról írott bírálatával támasztja alá: éles határvonalat húz a szláv és a finn nyelvek közé. DOBROVSKÝ-t¹² idézve mondja ki, hogy a mordvin nem szláv eredetű nép, valamint azt, hogy az orosz nyelvben finn jövevényszavak is találhatóak. KÁLLAY szerint az *Ugor* talán szláv eredetű szó (bár KOCH — meghalt 1799-ben — oroszországi tanácsos a *hungarus* szót a perzsa nyelvből származtatja),

8. *Allgemeine Literatur-Zeitung*. Jena—Leipzig 1799. III. 214—215. szám. Újraközli: PRAŽÁK: i. m. 136—144.

9. *Orvos Gyarmathi Sámuel Élete leírása*. = *Nemzeti Társalkodó*. 3. 1832. I. 13. szám.

10. KEVE Mária: *Kállay Ferenc nyelvhasználati munkássága*. Budapest 1940.

11. *Kritikai Lapok*. 6. 1836. 21—96. — Említi R. PRAŽÁK: *K problematice bibliografie díla Josefa Dobrowského*, Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University. D 19, 1972. 102.

12. *Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792. unternommenen Reise nach Schweden und Russland*. Prag 1796.

ebből azonban nem szabad messzemenő következtetéseket levonni. Elfogadja a „csúdok” egyeztetését a finnekkel, de cáfolja, hogy a csúdok földjén vagy *Ugoriá*-ban szlávok is laktak volna. NESTOR és LOMONOSZOV nyomán hisz az ugorok (ugrok) és a magyarok azonosságában; a szláv—magyar érintkezéseket fontosaknak tartja, e kérdésben PELCL *Geschichte der Böhmen* c. könyve a vezetője. LANOSVIČ Budán, 1795-ben kinyomtatott „szlavóniai” nyelvтанát és szótárát, e könyv harmadik kiadását említve a magyar—szláv nyelvhasználatnak a FOGARASI-énál megalapozottabb lehetőségeire utal. Ehhez tegyük hozzá, hogy a nyelvhasználatra dalmáciai-magyar Miatyánkat hoz példának, Antonius VERANTIUS nyomán, majd a régi szláv (szerb és más déli szláv) nyelvemlékeket ŠAFÁRIK után tárgyalja. Mindezek alapján tisztán áll előttünk az etimológiától tartózkodó, a szlavisztika újabb eredményeit LOMONOSZOV-tól, DOBROVSKÝ-tól KARAMZIN-on át ŠAFÁRIK-ig fölhasználó tudós igyekezete, hogy a nyelv- és a történettudomány vitás-problematikus kérdéseiben eligazodjék.

Másik korai művében¹³ a nemzeti állandóság (= fennmaradás) „bástya védfalait” a „vértiszta” leszármazásban, a nyelvben és a constitutióban látja. Ebben már engedményt tesz a korában nagyhatású HORVÁT István fölfogásának, akinek szögesszív őstörténeti ábrándjai sugallták részben KÁLLAY véleményét. De tudósunk nem lenne a felvilágosodás gyermeke, ha néhány oldallal később nem szögezné le: „A história ott kezdődik, hol a rege megszakad...”, s evvel a göttingai mesterek, elsősorban HEYNE¹⁴ gondolatait tolmácsolva, a mítoszt, a regét és a történelmet választja el egymástól célja, jellege és módszere szerint.

A finn—magyar nyelvrokonság mellett foglal állást, s ez akkor még korántsem volt oly természetes, mint ma. Akkor még a nyelvészek többsége (nemcsak az önkényesen magyarázó HORVÁT István vagy a dilettáns, a szanszkrit—magyar rokonság mellett kardoskodó SZABÓ József) „előkelőbb” — török vagy más keleti — eredetet tartott csupán a magyarsághoz méltónak. KÁLLAY azonban a mítoszt és a regét a maga helyére utasította, s a történelemben pragmatikus álláspontot foglalt el. Ezért ellenzi a túlzott jövevényszó-kutatást, különösen pedig azt, hogy a félrevívó szónyomozásokból egy nemzet őstörténetére következtessenek. KÁLLAY követelése jogos: „kritikai szótár”-t sürget e tárgyban. LEŠKA, DANKOVSKÝ és mások jelentős, de épp a tudományos apparátus kényszerű hiánya miatt kevésbé meggyőző munkái, talán az első nagy — magyarországi vonatkozású — szlavisztikai vita tanulságai,¹⁵ valamint elsősorban J. DOBROVSKÝ hatása készíthették KÁLLAY-t e jogos sóhaj lejegyzésére. DOBROVSKÝ-hoz tér vissza, mikor a nyelvhasználat érvényességi körét vonja meg: a cseh tudós fedezte föl, hogy a szláv és a skandináv nyelvek között sok a hasonlóság, „de azért nem következtet azokból egy vagy más nemzet polgári állapotára”.

S ahogy az egyoldalú etimologizálást elítéli, úgy nem fogad el semmilyen megállapítást sem, amely ellenkezik a logikával, illetve amelyet nem érez eléggé bizonyítottnak. „A sláv litteratúra fő bajnokai, Karamsin, Dobrowsky, Surowiecki¹⁶, Schaffarik, Pallacky (!) és Muchart legrégibb lakossáivá tévén Európában a sloveneket, kiket a régi Venedi, Enedi, Vinidi népekkel egy nemzetnek vesznek,

13. *A magyar nemzetiségről*. Pesten 1836.

14. *De fide historica aetatis mythicae*. Göttingen 1798.

15. FRIED István: *A magyarországi szlavisztika kezdeteihez*. = *Helikon Világirodalmi Figyelő*. 10. 1964. 295—302.

16. *Śledzenie początków narodów slowiańskich*. 1820 erősen hatott ŠAFÁRIK-ra.

bár az egyenlő névről az egyenlő származatra nagy az átugrás, mégis annyit

megengednek, hogy a szláv nyelv indus ázsiai származatú, valamint az öszveregasztásban a görög, deák, német nyelvvel is megegyez.” A szlovén (szláv) = venedi elmélet ellen később is hadakozik, itt még csak a logikusabb érvelésre figyelmeztet. A továbbiakban azt a véleményt kérdőjelezi meg, hogy a szláv nyelv érintetlen, s azt, hogy „utat nyitott egyszersmind (. . .) a civilisatiora”. KÁLLAY a jelen problémái elől sem tér ki. A magyarság épp 1836-ban döbben rá a VÖRÖSMARTY által megjelölt válaszütra: melyikre viszi sorsa, a jobb kort eredményező rendületlen hazaszeretet útjára avagy a nemzethaláléra? Akik a jobb korért küzdöttek, azok közül sokan vallottak eltérő nézeteket. Akadtak, akik hevesen és türelmetlenül terjesztették volna a magyar nyelvet, Magyarország szláv, román vagy német lakosait magyarrá téve. Széchenyi már ekkor egy *tartalmasabb* magyarságot látott végecélnak, a *nyelvet* nem azonosítva az *érzéssel*. KÁLLAY hisz a jobb korban, s mérsékeltőbb magatartása nem taktika, a felvilágosodástól örökölt szemlélete a fanatizmus mindenféle megnyilvánulását elítéli. „Fő gondunk legyen pedig — írja e könyvében — (. . .) más nyelvű hazafi társainknak velünk való öszveolvasztását egy testben bizodalom, szeretet és nyelv útján mind inkább eszközölni, amire a magyar história elég példát nyújt, s amit nemzetiségünk jogai az egésznek boldogsága tekintetéből is parancsolnak.” Hangsúlyoznunk kell, hogy KÁLLAY az *egész* boldogsága szemszögéből vizsgálódik, s — egy már korábbi cikkéből is idéztük — a fokenkénti haladás híve.¹⁷

„Finn — magyar nyelv” című könyve 1844-ben jelent meg Pesten, de már 1842-ben elkészült.¹⁸ Nemesak azért fontos ez a mű, mert a finnugor nyelvrokonság „litteratúrai vázlat”-át adja KOMENSKÝ-től SAJNOVICS-on át DOBROVSKÝ-ig (GYARMATHI-ról szólva ismét DOBROVSKÝ dicséretét ismerteti), hanem szilárd állásfoglalása miatt is. Etnográfiai és történeti adatokkal támasztja alá a finn vagy a „csúd” nép és a magyarság nyelvrokonságát, DOBROVSKÝ érvelését perdöntőnek tartja, emellett F. MÜLLER¹⁹ könyvére támaszkodik. Közben ŠAFÁRIK-kal kerül vitába, a szlovák tudós egy régi szláv ragot (*y, sy*) az „*issimus*”-ból származtat, ezt KÁLLAY hipotézisnek minősíti.

Józsansága érvényesül egy kényesnek minősíthető kérdés megválaszolásakor: a „*tót*” magyarázata ügyében polemizál.²⁰ KÁLLAY szerint a *tót* szó nem a *slavus* fordítása, ahogy a *slavus*-nak semmi köze sincs a *slavus*-hoz. „Derék sláv philologusok mint Dobrowski (!), Kollár, Schaffarik, Arndt, Bulgarin jól kimutatták, hogy a sláv szó gyökérértelme a szólási tehetség, a slávok oly emberek, kik egy nyelven beszélnek . . .” S ha elutasítja azt a feltételezést, hogy a *slavus*-ból származik a *sláva*, a *sláva* > *slavus* közvetlen származtatást is helyteleníti: „a hír, név, dicsőség jelentése ezen eredeti értelemnek csak másod fokozata.” Azt sem fogadja el, amit SUROWIECKI és utána ŠAFÁRIK állít, hogy tudniillik a szlávok

17. L. a 3. számú jegyzetet.

18. *Igazítások és kérelem.* = *Világ.* 2. 1842. 90. szám.

19. *Der ugrische Volksstamm.* Berlin 1837. I — II.

20. JERNEY János: *A szlávok tót nevééről.* = *Tudománytár.* 10. 1843. 14. 259 — 269. — KÁLLAY Ferenc: *Új vélemény a slávok tót nevééről.* Uo. 339 — 357. — KÁLLAY Ferenc: *Még is a slávok tót nevééről.* Uo. 11. 1844. 15. 37 — 56. BAJZA József lektori jelentésében (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára — a továbbiakban: MTAK Ki. — Ral 34/1843.) KÁLLAY cikkét kiadásra javasolja, de fél egy, a kérdést elmérgesítő vitától.

Európa őslakosai. Nem cáfolja e tételt, de további bizonyítást vél szükségesnek. Igazat ad DOBROVSKÝ-nak,²¹ hogy Maharania, azaz a Nagy-Morva Birodalom Pannóniában volt, de Pannónia őslakosai sem a szlávok KÁLLAY szerint, még ez a vélekedés is erősítésre szorul. Így tehát a *tót* szó eredete a magyarok ázsiai tartózkodásig nyúlik vissza, onnan hozták magukkal. Most nem térünk ki arra, hogy MELICH Jánosig, sőt még ma is²² másféle magyarázatok igyekeztek megoldani ezt a kérdést, inkább KÁLLAY kételkedő, a szélsőségeket elutasító, a jó filológust jellemző vonásaira hívnánk fel a figyelmet.

Ugyanezért a tulajdonságért értékeljük a kor legnagyobb magyar történet-szaktényének egyik művéről²³ írt, sajnos, kéziratban maradt bírálatát.²⁴ A mérsékelt hangvételt ismét az időpont: 1844 miatt hangsúlyozzuk. Már túlvagyunk ŠTRŮR első nagy vitáin, a magyarországi protestáns egyházak tervezett uniója körüli első röpirat-csatározásokon, 8 éve jelent meg PALACKÝ cseh nemzeti öntudatot ébresztő könyvének (*Geschichte von Böhmen*) első kötete, KOLLÁR itáliai—tiroli—bajorországi útirajza tág teret nyitott az ószláv dicsőségről szóló elképzeléseknek, a horvát—magyar közjogi viták mind szenvedélyesebbé váltak, immár lényegtelennek lett a *történeti* kutatás, a jelennek érvényes közvetlen üzenet a fontos. Ebben a józan elmélkedésre kedvezőtlen időpontban írja áttekintését KÁLLAY. A nyilvánosságnak szánta, de nem kapott rá kiadót, ahogy néhány későbbi művére sem. A dolgozat két részből áll: az elsőben részletes ismertetést olvashatunk „A szlavínokról”. Ennek végkövetkeztetése: „nagy nyereség literatúránkban”. HORVÁT Istvántól még akkor is lehet tanulni, ha csupán hipotéziseket állít föl. Már itt felvetődik a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy a felvilágosodás tanítványa, KÁLLAY Ferenc elismeréssel emlegette az apologetikus történetírás bajnokait, HORVÁT-ot és ŠAFÁRIK-ot. Az elismerés mellett a távolságtartás mozdulatát is megfigyelhetjük. Az előbb HORVÁT nagyhangú kijelentéseit „hipotézis”-fokra szállította le, ŠAFÁRIK-tól pedig meggyőzőbb érveket követelt. Éppen a dolgozat *második* része mutatja, hogy KÁLLAY a két véglet, a szlávo- és a hungarocentrikus fölfogás között igyekszik — nem annyira egyeztetni, mint inkább — a helyes nézőpontot kialakítani. Nem törekszik látványos eredményekre, nyilván nem is tartotta magát szlavistának. De kritikai szemmel vizsgálta a tőle idegen módszereket, s ezzel a kutatás irányára is akart hatni. Így cáfolja HORVÁT tételét: a szlavin nem jelentett kérkedőt, a szlavinok nem voltak szolganépek; mivel nincs rá „históriai bizonyíték”. HORVÁT nyelvészeti érveit, szóhasonlításait elveti. Logikusan gondolkodva: ha a szlavinok szolganépek voltak, ugyan mivel kérkedtek volna. ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnosti* c. művének német kiadását, a *Slavische Alterthümer*t forgatva, mutatja ki ŠAFÁRIK nyelvészeti és történelmi adatokkal

21. DOBROVSKÝ: *Mährische Legende von Cyrill und Method*. Prag 1825. c. könyvét idézi.
22. MELICH János cikke: *A tót népnévről*. *Magyar Nyelv*. 25. 1929. 321—328. Magyarázataát elfogadja: BÁRCZI Géza: *Magyar szófejtő szótár*. Budapest 1941. 315., és különösebb érvek nélkül elutasítja: P. RATKOŠ: *A szlovák nemzetiség fejlődése a 16. sz. végéig*. In: *Nemzetiség a feudalizmus korában*. Budapest 1972. 104. MELICH az indo-európai *tauti-ból eredetetzeti a tót népnevet.
23. *A szlavínokról, az az kérkedőkről, a trójai háborútól első Justinianus tsászárig*. Pesten 1844. A könyvhöz „toldalékot” írt JÁN KOLLÁR. Németül: *Urgeschichte der Slawen, oder über die Slavinen, d. h. Praher* . . . Pesth, 1844.
24. *A Szlávínok Criticái Bírálatja*. MTAK Ki. Tört. 4-r. 43. szám V. kötet. A bírálat kelte: 1844.

csak bizonytalanul alátámasztott elméletének gyöngéit: a szlávok Európa őslakosaiként való szerepeltetése csak feltételezés. A szláv őskor kutatásában KÁLLAY fölhasználja KOPITAR példás szövegkiadványát, a *Glagolita Closianus*-t, de hivatkozik PALACKÝ, DOBROVSKÝ, HANKA, LINDE és BULGARIN műveire is; tanulságul ismét leszögezi: a szláv nem jelentett rabszolgát, a *serb*-nek sincs köze a *servus*-hoz. De a *slava* is csupán a *slovo*-ból származik. Ezt DOBROVSKÝ, HANKA, KOLLÁR és ŠAFÁRIK könyveiből szúrta le. ŠAFÁRIK nyomán a régi szlávok vitézségéről ír. HORVÁT Istvánnal szemben — ki vitáitát lényegében ŠAFÁRIK-nak a régi szláv dicsőséget megszerkesztő *Slavische Alterthümer*-je, valamint KOLLÁR szláv archeológiai elképzelései ellen írta — hangsúlyozza: „őszinte meg kell azt is vallanunk, hogy az eredményekre tekintve, melyek Schafarik [!] szorgalma által létre hoztak, vele kezét is fognak az el nem fogultak . . .”²⁵

KÁLLAY nézeteinek összefoglalójaként is felfoghatjuk LAKATOS György (1818—?) Veszprém megyei segédlelkész HORVÁT István történészkedésének nyomában járó könyvének megrovó bírálatát.²⁶ A könyv elveszne az ismeretlen-ségben, ha nem illeszkedne abba a sorozatba, mely a népnév etimológiájából, illetve őstörténeti kutatásból nemzetkarakterológiát mesterkedik elő. Hadd utaljunk Ján KOLLÁR és HORVÁT István vitájára a *magyar* etimológiája körül,²⁷ illetve HORVÁT és ŠAFÁRIK dolgozataira, melyek közül — vitán fölül — ŠAFÁRIK elméletei a legtudományosabbak és ezáltal a legmértéktartóbbak. A *magyar*, a *serb*, a *slavus* szavak eredetének megfejtése része a nemzeti ébredést eredményező fejlődésnek; a nomen est omen igazságában hittek, mikor a névhez fűződő dicső képzzel is nevelni, lelkesíteni, nemzeti jogokat erősíteni véltek. A kelet-európai romantika történettudósa *megalkotja* a nemzet történelmét, úgy teremt folytonosságot, hogy saját korának valóságát vetíti vissza az eszményített régmúltba. LAKATOS a dilettáns lelkesedésével veti rá magát a divatos módszerekre, s nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a horvát és a croatus nem lehet azonos, mivel ez utóbbi a krétai származású (Croatia-Curetia azonosságot tételezve föl). KÁLLAY megrója az igyekvő, ám a történetírásban tehetségtelen segédlelkészt: „mihelyt az egyes szók némi külső hasonlatosságra utaltak”, magyarságot hajhászott. Mindennek az az oka — folytatja KÁLLAY —, hogy LAKATOS nem mélyedt el az összehasonlító nyelvészet újabb irodalmában. A croatoakat nem lehet „elkülönözni” a horvátoktól, a horvát és a croat egyazon szó, semmi köze sincs a *cretis*-höz. A *horvát* szó etimológiája ügyében ŠAFÁRIK-ra utal, „kinél a szláv népágazatok történeteiben nagyobb bűvárt már nem is kereshetünk”. Ez a legtöbb, amit magyar tudós ŠAFÁRIK-nak adhat, a PERFÖLDY álnévvel jegyzett fordítás a

25. KÁLLAY ismeretterjesztő munkáiban is közvetíti a szlavisztika legújabb eredményeit. Így az ő nevéhez fűzhető az első magyar enciklopédia „Szláv nyelvek” és „Szlávok” címszava: *Közhasznú Esmeretek Tára*. Pesten 1834. XI. 388., 389—392. Hivatkozási anyaga, felfogása teljesen KÁLLAY-ra vall, ő egyébként is munkatársa volt az enciklopédiának.

26. *Nemzeti Újság*, 6. I. 7—9. szám.

27. *Ableitung und Erklärung des National-Namens Magyar*. Von Johann KOLLÁR, Pest 1827. — HORVÁT István: *Könyv-vizsgálat*. = *Tudományos Gyűjtemény*. 12. 1828. I. 77—85.

*Žurnal ministerstva narodnago prosvješčenijából*²⁸ csak közvetve fejezi ki a közzététő állásfoglalását. ŠAFÁRIK ilyen magas fokú tisztelete példa nélkül áll a korszak magyar irodalmában. HORVÁT István könyve indulatosan vitatkozik, de nem kevésbé szenvedélyes — ha tárgyyszerűbb is — a publicista hangvétele.²⁹ KÁLLAY fenntartásait is hangoztató, de tiszteletet eláruló érvelése megérdemli becsülését. Fenntartásai abban is megnyilvánulnak, hogy — SUROWIECKI, ŠAFÁRIK és PALACKÝ fejtegetésein töprengve — nem érzi, miért kellene kizárni a „sarmatá”-kat a szláv „faj”-ból.

Így rendszerezhetjük tehát KÁLLAY első korszakának szlavisztikai eredményeit:

1. Önmegtartóztató józansággal ítéli meg még a magyarság történeti szerepét kedvezőtlen színben feltüntető szláv munkákat is.
2. Az etimológiát és a nyelvhasonlítást óvatosan kezeli, mind a finnugrisztika, mind a szlavisztika sokoldalú (történeti, nyelvészeti, etnográfiai stb.) művelésére ösztönöz.
3. Csak azt fogadja el, amit általa cáfolhatatlannak érzett érvek támasztanak alá. Ezért elveti a magyar és a szláv történészek, nyelvészek önkényes forrásmagyarázatait.
4. Áttekinti szinte az egész közép-kelet-európai szlavisztikai irodalmat, s a magyar vonatkozású részleteket tolmácsolja, és felhasználja a finnugor rokonság bizonyítására.³⁰

KÁLLAY Ferencről, a publicistáról nem teljesen hasonló tulajdonságokat állapíthatunk meg. Politikai elképzelései az 1840-es években egyre jobban közelednek a konzervatívokéihoz, bár ő az egyik első magyar olvasója ENGELS-nek.³¹ Sok kérdésben a nemesi nacionalizmus álláspontját vallotta, de tévedünk, ha türelmetlenséggel vagy az erőszakos módszerek helyeslésével vádoljuk. A nemesi nacionalizmuson belül külön szint képvisel, állásfoglalásában még benne érezzük a felvilágosodás eszméit. Igaz, hogy alapvetően forradalom ellenes beállítottságú, ellenez minden viharos vagy erőszakos változást, s a lassú, irányított fejlődést tartja üdvözítőnek. A nemzetiségi kérdés szlavisztikai érdeklődése és tudása miatt is foglalkoztatja. Véleménye élesen szemben áll a radikális ellenzékével; amikor SZÉCHENYI István 1842-es akadémiai beszéde miatt a támadások céltáblája lesz, KÁLLAY kiáll mellette,³² s történeti érvekkel figyelmeztet a nemzeti kérdést elmérgesítő, csupán a pillanatnyi állapotot szem előtt látó vélekedésekre.

28. *Tudománytár.* 8. 1841. 5. 244–231. Az orosz cikk németül is megjelent az *Ost und West* c. lapban: 2. 1838. Nr. 23. A prágai újság Magyarországon is népszerű volt. A ŠAFÁRIK-ról szóló magyar irodalom kritikai értékelése: R. PRAŽÁK: *K jubilejní šafařikovské literatuře*. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1962, D 9, 207–210. — Uő.: SZIKLAY László: *A szlovák irodalom története* (recenzió). = *Slavia*. 33. 1964. 324.

29. ROSTY Zsigmond: *Magyar–horvát ügyek I.* = *Jelenkor*. 15. 1846. 10. szám.

30. Ismeretterjesztő munkáiból idézünk néhány szláv vonatkozást: *A halálos büntetésről.* = *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 5. 1838–1840. II. 98–115.: orosz és cseh adatokra utal, a *Russzkaja Pravdat*, *Karamzint* és *Voigtot* említi. *A Vaticán* című dolgozata: *Nemzeti Újság*. 6. 1845. 11–12. szám: PALACKÝ cseh tárgyú levéltári közleményeiből emeli ki a magyar történelemre utaló adatokat.

31. SZAUDER: i. m. 11. (*Nemzeti Újság*. 8. 1847.)

32. *Széchenyi István gróf és a Pesti Hírlap.* = *Világ*. 2. 1842. 98. szám.

„A szláv mozgalmaknak és idegenkedéseknek két egynél több okai is vannak, a magvak sokkal régiebbek, mintsem hogy azokat egyedül csak az újabb idő szüleményeinek vagy éppen politikai befolyásoknak kellene tulajdonítani.”³³ Kifejti, hogy nem látja bizonyítottnak a szláv mozgalmak elleni vádakat.

WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Lipcse 1843. I—II.)³⁴ c. könyve a 40-es évek magyar politikai gondolkodásának kiemelkedő darabja. Szuggesztív erővel fejti ki a liberális álláspontot,³⁵ az expanzív, Európát elnyeléssel fenyegető cári Oroszország ijesztő rémképét, és a pánszláv s a szláv forradalmi propaganda ellenkező előjelű, de egy célra tartó romboló hatását ecseteli. A pánszlávizmusról kialakult reformkori és még későbbi hiedelmeknek (így többek között JÓKAI regényeinek) egyik jelentős forrásává vált. WESSELÉNYI megoldási ajánlata, mely az orosz terjeszkedési veszély ellen irányzott, a Habsburg-monarchia föderatív jellegű államszövetséggé történő átalakítása.³⁶

KÁLLAY Ferenc ellenröpirattal válaszol.³⁷ Ez a kis művecske KÁLLAY életművének mélypontja. Nem használ vélt tárgyilagos hangneme, s még ott is, ahol a helyes irányban tapogatózik, a maradiság, a megmerevedettség a jellemző rá. Különösen feltűnő a népek börtönének, a cári Oroszországnak a védelme; erre az országra — szerinte — „a kantsukávali igazgatás ma már mind inkább nem illik”. Dicsérőleg szól „Oroszország szellemi haladás”-áról, de nem a költők és a gondolkodók jeles sorát idézi, hanem a közoktatás fejlődését (bár fenntartásait nem hallgatja el). A kor lengyel-rokonszenvével szemben Lengyelország végzetéért nem annyira idegen hatalmakat (még a leginkább Törökországot), hanem a pártoskodók zabolátlanságát teszi felelőssé. Oroszországot nyelvi és vallási szempontból megosztottnak tartja, ezért nem hisz terjeszkedési képességében. Oroszország — szerinte — nem pártolja a despotizmust, és nem ellensége a civilizációnak. Más kérdés, hogy KÁLLAY a Szent Szövetség monarchikus államait tartja a lehető legjobb államformációknak. S amit tudományos kérdésekben teremtő kételkedésnek érzünk, az itt, e publicisztikai fejtegetésekben nem hangzik meggyőzőnek: „a sláv ha úgy tetszik publicoliterariái mozgalmaknak szoros összefüggése az orosz európai politica kezelésével e könyvben most sincs bebizonyítva”. Nem azt vitatjuk, hogy az 1840-es évek elején a cári kormány úzótt-e, s ha igen, milyen mértékben, pánszláv propagandát; illetve azt, hogy a KOLLÁR által megfogalmazott szláv kölesönőség-elmélet, ŠAFÁRIK és mások tudományos szlavisztikájával alátámasztva, mennyire maradt meg az irodalom területén, hanem csupán KÁLLAY kétségeinek üresen kongó voltára utalunk. Írónk kimutathatta volna, hogy már ekkor milyen megosztottak a szláv népek vezetőrétegei; hogy csak a legközvetlenebb szomszédban, az ország határain belül milyen ellentét feszül a szlovák köz- és irodalmi élet két szárnya között. Ehelyett WESSELÉNYI-től követel több bizonyítóanyagot, bár ezzel maga sem szolgál. Egy figyelmeztetése helyt-

33. *Magyar és szláv nyelvügy feletti vitatkozások, Weselényi (1) Miklós báró vétója.* = *Világ*. 2. 1842. 104. szám.

34. Újabb kiadását sajtó alá rendezte: GÁL István. Erdélyi Ritkaságok 12—13. Kolozsvár, é. n. A német kiadás: *Einer Stimme über die ungarische und slavische Nationalität*. Leipzig 1844.

35. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest 1965. 465—468.

36. TRÓCSÁNYI: i. m. — MÉREI Gyula: *Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia*. Budapest 1965. 16—21.

37. *A Szózat kritikai bírálatja*. Pesten 1843.

álló: történetírói gyakorlata mondatja ki vele, hogy nem a „jelenkor szemüvege, hanem az ő idôszakok természete szerint illó vala bírálgatni, ha igazságosak akarunk lenni”. KÁLLAY történeti áttekintése a feudalizmus igazolása; konzervatív-aulikus történelemszemlélet jellemzi.

Amit e röpiratban kifejt, azt újságcikkeiben megismétli: az „orosz statusrendszer”-ről³⁸ mérsékelt véleményt nyilvánít, utal ugyan a magánjog „gyenge” állapotára és az ebből fakadó megannyi visszaélésre, de bírálatának élet letompítja a szenvedetlennek tűnô ismertetés. A lengyelek továbbra sem rokonszenvesek számára.³⁹ Azért nem virágozott Lengyelország, mert „középrende nem volt” — írja, s középrendnek nevezi a művelt városi polgárokat, a józan, szerény, munkaszerető földmivéseket. De következtetése ismét a konzervatív gondolkodóra utal: lépcsônként kell csak terjeszteni a fölvilágosodást. Itt jegyezzük meg, hogy e cikkét — egyébként türelmes szemléletével ellentétben — az antiszemitizmus olcsó demagógiája ékteleníti.

A *nemzetiségi* kérdésben elfoglalt álláspontja a SZÉCHENYI-éhez áll közel, ha nem olyan messzetekintô és koncepciózus is. A magyarosításnak nem ellensége, de bizonyos feltételekhez köti, mint például az alkotmány elôrehaladása, a népiskolák és a tanodák munkája, és így tovább.⁴⁰ Itt meg kell állnunk: különbséget kell tennünk a magyarosítás és a magyar nyelv terjesztése között. Ezeknek mértékében és módszerében lényeges eltérés mutatkozik a pártok között, illetve a pártokon belül. KÁLLAY világosan látja, le is írja, hogy „Magyarország egy tarka népvegyületbôl álló ország”.⁴¹ Ennek igyekszik történeti magyarázatát adni: „Mikor Pannoniát elfoglalák ôseink, nyelvökkel is igen természetes hogy fel sem hagytak, mert a meghódított lakosok magok sem bírtak oly értelmi súllyal, mely teljes felolvasztást eszközölhetett volna; azon néhány gazdasági szó, melyek KOLLÁR szerint a tót nyelvbôl mentek a magyar nyelvre, sokkal csekélyebb számú, mintsem hogy nyelvvolvasztásról magashb szempontból csak szót is tehetnének . . .”⁴² A kétfelê hadakozó KÁLLAY átveszi SZÉCHENYI gondolatát a nagyobb értelmi súly olvasztó erejêrôl, és a szláv tudósok-röpiratszerzôk (KOLLÁR, HOÏË stb.) érvelését is kétségbe vonja: a magyar nyelvben akadnak szláv jövevényszavak, de ennek a ténynek nincsen különösebb jelentôsége. A magyarosítást feladatnak tartja,⁴³ de azt okos törvényekkel és nem politikai zûrzavarokkal lehet keresztülvinni. A radikális ellenzéknek (KOSSUTH Lajosnak!) a nemzetiségi kérdésben elfoglalt és sok szempontból magyarázható türelmetlenségére célzó KÁLLAY. Nem csupán taktikai és modorbeli a különbség; bár annak is fontos lehet a szerepe. A „fontolva haladás”, a lassú reform a feudalizmuson és a jelenlegi állapoton belül kívánt fokozatos változásokat, a statusquo ôrzése KÁLLAY számára a jövô kulcsa. KÁLLAY nem egyeztet a nemzetiségek és a magyarság álláspontját, nem közvetít a vitázó felek között, hanem pregnánsan fejt ki egy konzervatív nézetet, mely egyként helytelenít — ahogy másutt írja — magyar

38. *Orosz statusrendszer.* = *Nemzeti Újság.* 8. 1847. I. 488. szám.

39. *Ôrökváltság.* Uo. I. 490. szám.

40. *Olvasztás és olvasztás.* = *Világ.* 3. 1843. I. 18—21. szám.

41. *Szózat.* = *Nemzeti Újság.* 8. 1847. 449—450. szám.

42. L. a 40. számú jegyzetet.

43. L. a 41. számú jegyzetet.

túlzást és forrongó illyrizmust.⁴⁴ Az ő nacionalizmusa jellegzetesen feudális, a birtokon belüli nemesség érdekeit képviseli. Mindez nem zárja ki, hogy a nemesi nacionalizmus *szélsőséges* megnyilvánulásai, így HORVÁT István könyvei ellen ne hadakozzék, mert a szélsőségektől félti az államberendezkedést, a fokozatos tökéletesülés biztosítékát. Az államberendezkedést tehát megfelelőnek tartja, s ha a magyarosításnak híve ugyan, akkor az állam törvényhozó és végrehajtó hatalmának kiszélesítését óhajtja. A „nép”iskolákban megengedhetőnek véli az anyanyelvi oktatást, de a „felsőbb tanodák”-ban legyen a *magyar* az oktatási nyelv.⁴⁵ Ha az 1840-es évek magyar sajtójának szláv, román vagy német tárgyú cikkeit olvassuk, nem szabad elfeledkeznünk, hogy azok — az esetek többségében — a polémia miatt kihegyezett írások. Akkor értékelünk megfelelően, ha azt is szemügyre vesszük, *amire* reagálnak, illetve ami ellen (vagy mellett) foglalnak állást. Így KÁLLAY is német nyelvű röpiratokkal szemben⁴⁶ fejti ki iskolapolitikai nézeteit.

A horvát—magyar viszony közjogi vonatkozásai készítették e kérdést történetileg megvilágító dolgozat megalkotására.⁴⁷ A terjedelmes cikk a nemesi nacionalizmus korlátait nem lépi át, de imponálóan gazdag forrásanyaga miatt a probléma legalaposabb korabeli feldolgozásai közé számíthatjuk. KRČELIĆ, J. Chr. ENGEL, PRAY, HORVÁT István és mindenekelőtt ŠAFÁRIK („nagy bűvárja a szláv történeteknek”) műveire hivatkozik: KÁLLAY dolgozatának alapvető jellemzője a tiltakozás mindenféle erőszakosság (akár módszerbeli, akár tudományos) ellen, és a magyar szupremácia érvényesítése olyan területeken is, melyekre — főleg az újabb időkben — a horvátok formáltak jogot. A szláv őshonosság elmélete után itt is megrajzolja a maga kérdőjelét, szerinte csak a 6. században tűnik föl Európában a *szláv* elnevezés. A feudalizmus egységes monarchiája az ideálja, a horvát—magyar érintkezés régebbi formáját gondolja a legcélszerűbbnek. Nem vitás, hogy a 18. század végén, a II. JÓZSEF reformintézkedései miatt fölzúdult horvát és magyar nemesi-nemzeti ellenállás egymásra talált, de már akkor, a horvát, illetve a magyar politikai-közjogi követelésekben ott található — igaz, a maga kezdetleges állapotában — a későbbi viták anyaga. KÁLLAY, amikor egy régebbi kor idillikusnak képzelt békés egymás mellett élését idézi föl, nem föltétlenül mutat előre; a 18. század elejének vagy közepének a nemzeti öntudat később föltámadt és a 19. század közepére agresszívvé vált szándékaitól még független korszaka nem lehetett lelkesítő perspektívája, követésre méltó példája a kornak. Ezt kell meggondolnunk, mikor KÁLLAY cikkében az alábbiakat találjuk: „a mai igaz vérű horvát, valamint magyar, lehetetlen, hogy egymást ne szeressék, egymáshoz ne húzódjanak, mihelyt tudják, mi közös kapcsok, jó és balsors kötékek nemes elődjüket össze.”⁴⁸

KÁLLAY jószándékú, naiv elképzelései visszhangtalanul haltak el, a magyar nemesi (konzervatív) nacionalizmus hangjai mellett nemigen hatottak a nemzeti

44. *Tót, Horvát és Dalmátországok a Tengerparttal Magyar közjogi szempontból.* = *Nemzeti Újság.* 7. 1846. 277—279., 281—282., 284—286., 289—290. szám.

45. *Magyar nemzetiségi és népnevelési ügy kérdések.* = *Nemzeti Újság.* 6. 1845. II. 120. szám.

46. *Das deutsche Element in Ungarn.* Leipzig 1843. — *Vertheidigung der Deutschen und Slaven in Ungarn.* Uo. 1843. — *Portfolio von E. Glatz.* Uo. 1844.

47. L. a 44. számú jegyzetet.

48. L. a 44. és a 47. számú jegyzetet.

öntudat ébresztését megelőző korszak képei. Mégis: leírta és vallotta, hogy a nemzetiségi problémák a történelemben vannak beágyazva, nem a jelen pillanatainak szüleményei; s a magyarosítás halk helyeslése mellett a törvénytelenések és a türelmetlenség ellen is hadakozik. További szlavisztikai munkásságára erősen rányomja bélyegét az 1840-es években elmérgesedett magyar—szláv (magyar—szlovák, magyar—horvát stb.) viszony. Továbbra is hivatkozik szlavisztikai forrásaira, az *ól* és az *akol* szavakról értekezve ŠAFÁRIK: *Uiber die Abkunft der Slavenjät* használja,⁴⁹ terjedelmes kéziratosszerű értekezésében, az *Europai Scythiában*,⁵⁰ mely 1845 és 1852 között keletkezhetett, részben ŠAFÁRIK szláv őstörténeti elképzelései ellen nyilatkozott, most már bírálja a szlovák tudós „sajátságos modor”-át, de véleményének tolmácsolására is vállalkozott. Szerinte ŠAFÁRIK őstörténeti elméletét a *wend*, *wind* és a *srb* (szerb) néptörzs nevének etimológiájára alapította. Hosszadalmas cáfolatát azért nem ismertetjük, mert világosabban és alaposabban fejti ki egy másik, szintén kéziratban maradt dolgozatában, mely már címében jelzi szándékát: „Schafarik (!) sláv régiségeinek criticali taglatatja.”⁵¹

ŠAFÁRIK: *Slovanské starožitnostijának* jelentőségével már nagyon sokat foglalkoztak. A kortárs és jóbarát, PALACKÝ szerint: új korszakot jelent az ószláv történelem kutatásában.⁵² ŠAFÁRIK azt a feladatot vállalta, hogy megmutassa: az európai kultúra megteremtése nemcsak a román és a germán nemzetek alkotása, mint azt tudományuk és művészetük vallotta, hanem a szláv népeké is — jelölte ki ŠAFÁRIK e művének helyét és jelentőségét Zdeněk NEJEDLÝ.⁵³ A magyar nacionalizmus történetírói ugyanennek a ténynek a másik vonatkozását emelik ki, tudniillik azt, hogy ŠAFÁRIK „idegengyűlölet”-re nevelte olvasóit.⁵⁴ GOGOLÁK Lajos előbb ŠAFÁRIK romantikus szelleméről beszélt, „mely a szláv régiségek és népköltészet ügyét közösségi élménnyé tette”,⁵⁵ majd újabban arra utalt, hogy ŠAFÁRIK műveinek nem célja a tudományos kutatás, *nemzeti célokra* törekszik „im Banne der slawisch-romantischen Umwertung des slawischen Daseins”.⁵⁶ Végül egy német véleményt idézünk: „Zwar wurden seine Kenntnisse im Laufe der Zeit überholt, doch seine nationale Begeisterung für die slawische Frühzeit hat sich dem Volk für immer eingepägt.”⁵⁷

A kortárs magyar irodalom keveset és mellékesen foglalkozott csak ŠAFÁRIK e nagyhatású, a szoros értelemben vett tudományos jelentőségen túlnövő munkájával; HORVÁT István bírálta említett dolgozatában, „PERFÖLDY” fordított két

49. *Akadémiai Értesítő*. 8. 1848.: 1848. február 7-én elhangzott előadás.

50. MTAK Ki. Tört. 4-r. 43. III.

51. Az előző jegyzetben jelzett helyen. KÁLLAY: *A régi Szlavdiáról* címmel két ízben is tartott előadást: *Akadémiai Értesítő*. 13. 1853. 26. és 14. 1854. 217., de az egész dolgozat már 1853. november 6-án készen volt; KÁLLAY Ferenc levele TOLDY Ferenchez a megjelölt napról: MTAK Ki. M. irod. lev. 4-r. 76. szám.

52. Idézi: J. VLČEK: *Dějiny české literatury*. II. Praha 1960. 386.

53. *Dějiny národa českého*. Praha 1949. I. 78–79. — NEJEDLÝ megállapítását átveszi: M. PIŠŮT (szerk.): *Dějiny slovenskej literatury*. Bratislava 1962. 197. — Társadalmi jelentőségét méltatja: M. PIŠŮT—K. ROSENBAUM—V. KOCHOL: *Dejiny slovenskej literatury II. Literatúra národného obrodenia*. Bratislava 1960. 163.

54. RÁTZ Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Budapest 1941.

55. *A pánszlávizmus: A magyarság és a szlávok*. (Szerk.: SZEKFŰ Gyula.) Budapest 1942. 158.

56. L. von GOGOLÁK: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes II. Die slowakische nationale Frage in der Reformepoche Ungarns (1790–1848)*. München 1969. 67.

57. J. MÜHLBERGER: *Tschechische Literaturgeschichte*. München. 1970. 66.

kisebb recenziót, hírlapi cikkek idézték vagy vonták éppen kétségbe egy-egy tételét. De kizárólag KÁLLAY Ferenc az, aki — nem is a cseh, hanem — a német nyelvű kiadásra⁵⁸ fölfigyelt, aki úgy érezte, hogy válaszolnia kell ŠAFÁRIK megoldottnak hitt tételeire. A leginkább ŠAFÁRIK alap gondolatát tartja elfogadhatatlannak: „mi a szláv históriát a sarmaták alapján hisszük megkezdhetőnek, kiket Schafarik (!) a szláv törzsből egészen kizár”. Viszont nem hiszi, hogy a *venet, vend, vind* népnevek ókori visszaszármaztatása célhoz vezetne. ŠAFÁRIK a Közép-Visztula vidéki *venedi* néptörzset, valamint a Nagy Károly idejéből való „*Windisch Mark*”-ot az ókori *venet*-ekkel azonosította, s belőlük származtatja a szlávokat. Míg KÁLLAY, aki — akárcsak ŠAFÁRIK — jól képzett klasszikus filológus volt, kissé önkényesen, de e korban nem egyedülállóan a HÉRODOTOS és HIPPOKRATES által is említett sarmatákat nevezi a szlávok őseinek. E sarmaták az Európába bejött szlávok, a „természet hű gyermekei”, kiknek műveltsége a szkita törzsekével lehetett egy színvonalon. ŠAFÁRIKOT a továbbiakban azzal vádolja, hogy elfogult a szláv népek iránt, de más törzsekről „keményebb hangon ír, mint kellene”. KÁLLAY felrója azt is, hogy ŠAFÁRIK a kútfőkkel kény szerint bánik, mihelyt azok kitűzött célját nem támogatják. A szlávok őstörténetével kapcsolatos kétségeit sem hallgatja el: HÉRODOTOSZ nem említi őket, ezért Európában létük kezdeti időpontját nem látja megnyugtatóan megoldva. ŠAFÁRIK-OT cáfolva mondja ki ismét, hogy az etimologizálás önmagában véve még nem elég történelmi események, fordulatok bizonyítására. „Schafarik (!) úgy bánt a slávokkal — folytatja Kállay — mint Horváth (!) István a magyarokkal, mindenik előre felfogott s magának képzelt eszméket vitt át a történelem terére, hol a heterogeneumokat egy keretbe foglalák.” A preconcepció vádja jogosnak tetszik; csak azt felejtí el Kállay, hogy az 1830-as, 1840-es évek éppen nem kedveztek a pragmatikus történetírásnak, Kelet-Európa ébredő, a nemzeti függetlenségért síkra szálló, az önálló nemzetállamot megteremteni igyekvő népei igazolást és lelkesítést, jogi és történelmi érveket, csillogóan fényes és sugárzóan dicső múltat vártak a történelemtől, aki a krónikák adatai mellé illesztette a mondák, a legendák, a népénekek, a verses históriák, sőt a romantikus poémák alkotta hősöket. KÁLLAY — a debreceni kollégiumi órák közvetítésével — a göttingai mesterek, HEYNE és SCHLÖZER tanítványa, aki tagadja például a NESTOR által följegyzett szájhagyomány érvényes történelmi igazságát, szerinte a szájhagyomány útján terjedt monda kora bizonytalan, a mondák változtak az idők folyamán. A szlávoknak nincs *Eddá*-juk — állítja, s ezzel merészen kételkedik a königinhofi kézirat valódiságában. Ha nem mondja is ki (ezt csak DOBROVSKÝ és J. PALKOVIČ merte kimondani), hogy a HANKA „fölfedezte” kéziratok valójában hamisítványok, ez az utalás erre is vonatkoztatható. Bár a szlavisták még sokáig építenek elméleteket ezekre a históriai értékűnek vélt dalokra.

ŠAFÁRIK egyetemi éve alatt a klasszika filológiai stúdiumok fontos szerepet játszottak, de a szlávok képe SCHLÖZER és még sokkal inkább HERDER nyomán alakult ki benne. A békeszerető, szelíd szlávok és a harcias germánok, a „závistná Teutonia” már KOLLÁR költészetéből ismerősek számunkra. ŠAFÁRIK kibontja ezt a jellemrajzot, történelmi adatokkal támasztja alá, és végérvényessé szándékozik tenni. Ezzel szemben ellenszenvesnek ábrázolja azokat a törzseket, amelyek-

58. Az 50. számú jegyzetben megjelölt helyen található kéziratra írta rá KÁLLAY: Paul Jos. Schaffariks Slavisse (!) Alterthümer, Leipzig 1843—44.

kel a szlávoknak viszályuk volt, illetve amelyekkel ellentétben ki akarta emelni a szlávok jótulajdonosságait. KÁLLAY a finnek iránti igazságtalan lebecsülést veti ŠAFÁRIK szemére, „a kelto-germán, a finno-csud és tatár törzsek egész munkája folytában barbárok, rablók, s mások nyakán élőknek s dologtalanoknak festetnek, egyedül a sláv törzs élt műveltségi, béke és méhszorgalmú állapotban . . .”

Mindezeket még egyszer áttekintve, így összegezi — higgadtan, tárgyilagosan — véleményét: „Mi (. . .) megismerjük örömmel Schafarik (!) nagy érdemeit a régiségek bűvárlataiban, de kitűzött célját a kritika szigorú szabályai szerint mégsem érhette el.”

Halála után megjelent munkája⁵⁹ ismét visszatér a ŠAFÁRIK-kal való vitára. A *Slavische Alterthümer* állítását cáfolja: a székelyek írásának, a rovásírásnak semmi köze sincs a cirill ábc-hez, a székelyek nem használták a cirillikát sohasem. KRČELIĆ, ŠAFÁRIK, HANKA neve, művei tűnnek föl, hol egyetértőleg, hol vitakozva emlegeti őket. A mű toldalékában szófejtéseket is közöl, amelyekben szintén ŠAFÁRIK-kal vitázik. Kétli, hogy a *Balambér* ~ *Balamir* ~ *Velimir* a szláv *chval* (chvála: ‚dicséret’) szóból, illetve szótöbbszóből származna;⁶⁰ másutt a szláv *Veles*, *Velus*, *Volos*, *Voles* — ŠAFÁRIK szerint ‚erdőisten’, HANKA szerint ‚Pán’ — és a finn — ész-t népek *Veles*-ének (‚ördög’), illetve a magyar *Belus*, *Beles*, *Beleszna* hely- és személynevek rokonságára utal, „miután Bulgarin s Karamzin maguk elismerik, hogy a finn nyelvből, mint Európa régiebb lakói nyelvéből az orosz — szláv faj sokat kölcsönzött . . .” DANKOVSKÝ-t — némi joggal — „vizsketes író”-nak tartja, aki „csak arra törekedett, hogy a magyar eredeti szókat minél kevesebb számra vonja le, felületes összehasonlításokkal megelégedvén”. DANKOVSKÝ az *ég* (coelum) és az *ég* (ardet) szavakat a latin *ignis*-ből származó olasz *igne* „megrövidített formájaként” adja.⁶¹ Ez és a ŠAFÁRIK-kal való vita készíti a végkövetkeztetésre: „Hogy tehát a hunnokok, magyarok, székelyek erősen műveletlenek lettek volna, általában nem mondhatni, azon időkorhoz mérve, melyben felléptek, az általok meghódított népfajokat erkölcsi mint politikai tekintetben túlszárnyalták, különben állandó nem lett volna uralkodások . . .” Éppen az ellenkezője annak, amit ŠAFÁRIK állított. KÁLLAY az összehasonlító néprajz, a nyelvészet, a történelem módszereit veszi igénybe, imponáló az a hatalmas anyag és apparátus, amelyet a vélemények összeütköztetésére használ. A saját nézeteit nem kifejti, hanem inkább azonosítja a különféle könyvekből leszűrt állásponttal. Végeredményben nem a rendszeralkotás az érdeme, hanem a problémák körüljárása, sokoldalú megvilágítása.

KÁLLAY szlavisztikai tevékenysége fontos fejezete a magyar szlavisztika történetének. Értékét nem csökkenti, hogy jórészt kéziratok anyagáról számolhattunk be, nemcsak azért, mert a dolgozatok akadémiai előadásként a nyilvánosság előtt elhangzottak, gondolatokat ébreszthettek, s talán hatottak is. De számon kell tartanunk KÁLLAY könyveit, cikkeit, mivel a konzervatívva váló tudós jól pél-

59. *A pogány magyarok vallása*. Pest 1861. (KÁLLAY 1861. január 1-én halt meg.) KÁLLAY etimológizálása is olykor naiv, délibábos. Ennek ellenére sem „horvát-istváni” mértéki.

60. GOMBOCZ Zoltán — MELICH János: *Magyar etimológiai szótár*. I. Budapest 1914 — 30. 250. hasáb a *Balambér*-t legfeljebb gót származásúnak veszi, JORDANES-t jelölve meg forrásnak.

61. BENKÓ Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. Budapest 1967. 709 — 710. mindkét szó finnugor eredetét bizonyítja.

dázza egy nemesi réteg meghátrálását. De ha csak ennyi lenne az érdekessége, hagynánk elveszni a múlt idők homályában. Hangsúlyozzuk ismét hősünk tárgyismeretét, a higgadt mérlegelés képességét, a józan kételkedést. Politikai nézetei voltak konzervatívak, a tudósra azonban a lelkiismeretesség a jellemző. Nem hozott újat a szlavisztikában, de a jövővényszó-kutatásban, az etimológiában rávilágított a vitatható pontokra. Ehhez tegyük hozzá, hogy a tudományban nem követett nacionalista szempontokat, ŠAFÁRIK és HORVÁT István elfogultságát egyforma hévvel bírálta. Ki kell emelnünk azt is, hogy polémikusan ugyan, de közvetítette a szlavisztikai eredményeket, ŠAFÁRIK, PALACKÝ, HANKA, SUTROWIECKI és mások dolgozatait kritikusan szemlélve adta át az olvasóknak, a hallgatónak. Nem volt (nem lehetett) szlavisztikai képzettsége, iskolázottsága. Autodidakta módon ásta bele magát a szlavisztikai stúdiumokba. Szakképzett nyelvész vagy etnográfus sem volt, s olyan problémákat is érintett, amelyeknek tudománya még gyermekcipőben járt.

De így is, ennyi nehézség, ennyi gátló tényező ellenére, KÁLLAY Ferenc alkotott annyit és olyan érdemeset, hogy *fejezet legyen a magyar szlavisztika történetében.*

Забитый венгерский славист

И. ФРИД

История венгерской славистики ещё не написана. Из-за этого распространилось такое предположение — особенно за рубежом —, что она появилась только в конце прошлого века, и даже тогда она развивалась больше в области лингвистики. Но если более основательно и глубоко рассматриваем историю венгерской культуры, если внимательнее листаем журналы и газеты первой половины XIX века, если более совестливо исследуем архивы и собрания рукописного наследия, то могут появиться перед глазами несколько интересных личностей, главной или важной областью деятельности которых была именно историко-литературная или этнографическая славистика.

Один из этих забытых личностей — Ференц КАЛЛАЙ (1790—1861), занимавшийся как лингвистикой, так и историей религии, а также литературой, философией и сравнительной филологией. Образование он имел в основном юридическое, но уже с ранней молодости вел прилежно записки из исторических книг, а потом занятия с доисторическими мифами венгров привел его к славистике. Он занимался на самом деле дилеттантом с угро-финнской лингвистикой, но всё же достойно внимания, как сдержанно он судил о сравнениях и этимологиях слов, слишком уж модном в его время. Он осудил тех, кто без основательной причины, просто по внешнему сходству хотел раскрыть происхождение того или иного слова.

Его самая обширная работа по славистике осталась в рукописи, — в 1850-ые годы он читал несколько раз лекции в Венгерской Академии наук об основополагающей работе Павла Шафарика «Славянские древности». Поразительно объективно и трезво он оценивает деятельность Шафарика, и если в основных вопросах, как протоистория и происхождение славян, расходятся в мнениях с словацким учёным, и критикует его пристарстность в отношении славянских племён, то конечный вывод звучит все-же так: «Мы с радостью знакомимся с выдающимися заслугами Шафарика в исследовании древностей, но судя по строгим критериям, ему не удалось добыться намеченной цели». По мнению Каллаи, историю славян можно начать на сарматской основе, но не верит в то, что названия народов — как *venet, vend, vind* — целесообразно вести обратно к античным словоупотреблениям.

Рядом с Шафариком, он особым признанием оценивает деятельность Добровского. Политические воззрения Каллаи становились со временем постепенно всё консервативнее. В 1830-ые годы он явился сторонником буржуазного преобразования, но в 1850-ые

годы уже находится среди придворных-консервативных дворян. Всё же в освободительной борьбе 1848—1849 годов он с честью постоял за себя.

Каллаи не принес с собой чего-то нового в славистику, но обратил внимание на дискуссионные вопросы в исследовании заимствованных слов и этимологии. Тем же жаром он критиковал пристрастность славянских и венгерских учёных, хотя и сам он не был лишен известной пристрастности. Нужно отметить и то, что — хотя и полемично, но — посредничал в распространении результатов славистики, критическим подходом передал работы Шафарика, Палацкого, Ганка, Суравецкого и других — венгерским читателям. Он не имел (не смог иметь) образованности, подготовки слависта. Самоучкой он углублялся в славистические изучения.

Но и так, несмотря на столько трудностей, столько стеснительных препятствий, он творил столько и такого, чтобы стать главой в истории венгерской славистики.